

СПОМЕНИТЕ НА ЕДИН СТАТИСТИК. ОПИТ ЗА БИОГРАФИЧНО ЕСЕ (ЧАСТ I)

Богдан Богданов*

Между началото и края на човешкия живот трябва да останат словото и делата на познанието за идващите след нас. Считаю, че това е мисията на всеки мислещ човек.

Първи години в статистиката (1976 - 1991)¹

През едно влажно, мъгливо и студено октомврийско утро на 1976 г. изкачих стъпалата на сградата, намираща се в гр. София на ул. „Панайот Волов“ № 2 и така започна моят първи работен ден в Централното статистическо управление (ЦСУ). В джоба ми имаше заповед за назначение, подписана от тогавашния председател на държавната статистика - проф. Стефан Станев². Тогава изобщо не предполагах, че целият ми професионален живот ще бъде свързан с държавната статистика. Не знаех, че последователно пред очите ми ще преминат десет председатели на това държавно учреждение (половината от тях към момента не са между живите). Нямах представа какво ще се случи, но това, което със сигурност знаех, беше, че искам да продължа по пътя, по който вече бях тръгнал, тъй като харесвах статистиката като

---

* Д-р, заместник-председател на Националния статистически институт; e-mail: BBogdanov@nsi.bg.

¹ Тази част от моето биографично есе посвещавам на 140 години от създаването на държавната статистика в България.

² Председател на Централното статистическо управление (след това на Държавното управление за информация) от края на 1961 г. до юли 1971 година. Отново председател на ЦСУ при Министерския съвет от юни 1976 г. до ноември 1977 година.

Значително по-късно, в началото на 90-те години, имах възможността да се срещна с проф. Станев отново във връзка с работата ни върху общ проект в Университета за национално и световно стопанство (УНСС). Тогава аз бях хоноруван асистент, а той - преподавател в катедра „Статистика и информатика“. Остана в спомените ми като респектиращ учен ерудит.

наука. С приложението на тази наука в практиката се запознах по-късно като служител на държавната статистика.

В специалността „Статистика“ на Икономическия институт „Карл Маркс“ (по-късно Университет за национално и световно стопанство (УНСС) попаднах случайно, след полагане на приемните изпити по време на военната ми служба. Студентският ми живот започна през есента на 1972 г., веднага след пристигането ми от южната граница, където в продължение на две години отбивах редовната си военна служба в Гранични войски. Оставането ми в специалност „Статистика“ обаче съвсем не беше случайно. С годините интересът ми към статистиката, още като студент, непрекъснато нарастваше и аз интуитивно разбирах, че това е мощен инструмент за опознаване и разбиране на света, в който живеем. Бях наясно, че за да се случи това, този инструмент трябва да се овладее и непрекъснато да се усъвършенства. Това означаваше много труд и желание за надграждане на знанията. След това този мой стремеж продължи непрекъснато през годините. Може да се каже, че през изминалите десетилетия аз вървях по пътя на редовия служител в едно държавно ведомство и по пътя на изследовател от академичната общност.

Бях истински изненадан, когато една година след моето завършване на университета се появиха учебниците на проф. Иванка Съйкова „Статистически методи - първа част“ и на проф. Нигрета Величкова „Статистически методи - втора част“. Разтваряйки страниците на тези две книги, разбрах колко малко и недостатъчни са знанията ми в областта на статистиката. Вече бях наясно, че без да продължа да се самообразовам, няма как да бъда квалифициран и полезен в професията си на статистик. Успоредно с това продължих да препрочитам един от емблематичните учебници на проф. Венец Цонев „Основи на репрезентативното изучаване“³, а малко по-късно и книгата на Уилям Кокрен „Методи выборочного исследования“. Още като студент бях редовен посетител и си купувах книги по теория на статистиката в известната руска книжарница на ъгъла на улица „Раковски“ и булевард „Цар Освободител“, по диагонал през кръстовището се намира Военният клуб. Сега книжарницата вече я няма, но тогава в нея можеха да се намерят на доста ниски цени (буквално за *жълти* стотинки) забележителни книжки по теория на статистиката от съвет-

---

³ Учебникът „Основи на репрезентативното изучаване“ е издаден за първи път в София от Хромофотография „Балкан“ през далечната 1958 г. в тираж 662 броя, а второто издание е отпечатано за последен път през 1970 година. Интересно е да се отбележи, че учебникът е на литопечат и за последно е префотографиран на хартия със сравнително ниско качество въпреки високата научна стойност на неговото съдържание. Такъв учебник, на тази тематика, не е печатан повече в България. Считам, че това го прави в известна степен библиографска рядкост, особено за хората, които се занимават със статистически изследвания.

ски, а също, но по-малко, и от западни автори⁴. По-късно в моята библиотека попаднаха и книги по теория на статистиката и от други автори на английски език.

Малко по-нататък, по улица „Раковски“, зад старото руско посолство, по това време все още беше запазено и едно малко кафене, където в миналото са отсядали забележителните български писатели Елин Пелин, Йордан Йовков, Иван Вазов, Пейо Яворов, Пенчо Славейков и много други. Беше ми интересно да посещавам от време на време това малко кафене, пропито с интелектуалния дух на отминалото време. През 70-те години на миналия век там непрекъснато се правеха някакви изложби, но посетителите, обичащи българската литература, можеха да усетят все още духа на тези, които с произведенията си завинаги съхраниха България. След известно време кафенето беше разрушено. Този спомен, запазен в *едно малко чекмедже* на моето съзнание, ме накара да разбера и почувствам колко бързо минават годините в един човешки живот. Обикновено в младостта си човек все още не е в състояние осезателно да усети бързината на отминаващото време.

В първите дни на моя трудов живот попаднах в голяма стая с бюра и множество жени, около 20 на брой, повечето от които на възраст около 40 - 50 години. Мъжете бяха малко - около трима - четирима. Младите на възраст до 35 години - още по-малко. Това беше дирекция „Наблюдение на домакинските бюджети“ с директор Мишо Цанов - моя първи началник в държавната статистика. През годините щях да имам още много по-малки и по-големи началници с различна степен на познания за статистиката. Все пак отсега може да се каже, че действително знаещите и креативните, по моя преценка, бяха малцинство. Имах късмет с първия ми началник - той беше добронамерен и житейски мъдър. След година стана жертва на *боричканията* за власт в ЦСУ. Участниците в тези *чиновнически войни* вече не са между живите. Няма я и голяма част от свидетелите на разиграващите се служебни *драми*. Вече не се знаят точно и причините, които предизвикваха броженията по служебните коридори. Както винаги, времето постепенно погребва човешката суета. Като правило накрая всичко приключваше с освобождаването на началнически кабинети в рамките на 24 часа. Началниците - привърженици на единия председател, си отиваха, а новият председател идваше със своите привърженици. Обикновените служители, като *пчеличките от кошер*,

---

⁴ В моята библиотека и досега са забележителните книги на: Аптон, Г. Анализ таблиц спряженности, Финансы и статистика, Москва, 1979; Гласс, Д., Стэнли Д., Статистические методы в педагогике и психологии, Москва, 1976; Иванова, М., Случайные числа и их применение, Финансы и статистика, Москва, 1984; Иейтс, Ф., Выборочный метод в переписях и обследованиях, Москва, 1965; Кокрен, У., Методы выборочного исследования, Статистика, Москва, 1976; Мостеллер, Ф., Тьюки, Дж., Анализ данных и регрессия, Мир, Москва, 1982; Пасхавер, И., Закон больших чисел и статистические закономерности, Статистика, Москва, 1974; Шеффе, Г., Дисперсионный анализ, Наука, Москва, 1980, и много други. С този малък пример се опитам да представя голямото разнообразие от научна литература по статистика, която се намираще по щандовете на книжарницата.

оставаха по работните си места. Ето така през есента на 1977 г. ЦСУ *осъмна* с новия стар председател - проф. Дано Балевски⁵.

Сградата на държавната статистика е в центъра на София, на около 150 м от паметника на Васил Левски⁶ в североизточна посока. Тя е построена в началото на 70-те години на XX век като по-ниско и по-високо тяло⁷. Цялата сграда носи белезите на социалистическото строителство от тези години - панелни стени, големи работни помещения, които по-късно бяха преградени и се превърнаха в по-малки. Това преустройство се осъществи в съзвучие с промените в организацията на работа на по-късен етап. Дизайнът на цялата сграда и сега подчертава, че става дума за държавно ведомство от епохата на *зрелия социализъм* - нищо излишно, без особена оригиналност и орнаменти, характерни за строителството на такъв тип сгради в София. Може да се каже, че тази сграда е прозаична, но функционална и драстично се различава от подобни сгради, строени в началото и почти до 60-те години на миналия век, отличаващи се с красиви фризове, скулптури и малки кокетни кули.

В стаите на учреждението бяха наредени бюра, кантонерки и много дървени шкафове, натъпкани с папки, публикации, табулограми, формуляри и някакви тефтери. Най-потискащата гледка беше в коридорите, с наредените от двете страни до стената железни шкафове, също натъпкани с хартия. Между тях се процеждаше тясна ивица светлина от прозорците, с които завършваха коридорите. Доста потискащо, но тогава на това не се обръщаше особено внимание. Приемаше се за нормално, тъй като тогава никой не се замисляше за естетиката на работното място и нямаше и най-малка представа за *ненормалната* обстановка, в която прекарваше най-хубавите часове, дни и години от своя живот.

Обикновено работното помещение се наблюдаваше от възрастен служител. В дъното на голямата стая, където работех, имаше бюро, зад което помня едно лице и фигура в обичайната му поза - скръстени ръце върху плота, с очила, паднали на носа, и физиономия на булдог. Лицето зорко наблюдаваше какво се прави, но от време на време дрямката го преборваше, след което се чуваше леко похъркване. Зад неговия гръб на стената беше поставено поизтъркано килимче. Очевиден символ на власт. През това време жените, наведени над формулярите от наблюдението на домакинските бюджети, проверяваха

---

⁵ През 1959 г. става заместник-председател на ЦСУ, а през 1971 - 1976 г. е председател на ЦСУ. След преустройството на ЦСУ в Комитет по единна система за социална информация той е назначен за негов председател от 1977 до 1984 година.

⁶ Първоначално ЦСУ се е помещавало в сграда, която се намира на ул. „6-и септември“, срещу Централното управление на МВР. След построяването на новата сграда в началото на 70-те години, приблизително до 2000 г., служителите на статистиката са в две сгради. След това всички служители окончателно се преместват в сградата на ул. „Панайот Волов“ № 2.

⁷ Във високото тяло сега се помещава „Информационно обслужване“ АД (ИО АД).

данните, получени от 28-те териториални статистически бюра (ТСБ), намиращи се в окръжните градове на страната. По това време държавната статистика наброяваше повече от 2 000 служители.

В голямото работно помещение можеха да се чуят най-различни разговори по редица теми от живота, но за политика обикновено се избягваше да се говори. Партията и Комсомолът *бдяха* и осезателно присъстваха в живота на служителите (имаше платен партийен секретар, партийни групи и комсомолски активисти), но както навсякъде, страхът владееше умовете и сърцата на хората. Никой не искаше да остане без работа и да пише обяснения в кабинетите на партийно овластени служители и т.нар. офицери по сигурността. Съществуваше тотален контрол върху данните, които се публикуваха. Не бяха малко публикациите с гриф „за служебно ползване“. Така например с голяма изненада забелязах такива надписи върху публикациите „Наблюдение на домакинските бюджети“ през някои от миналите години. С такива надписи беше и публикацията с данни за основните макроикономически показатели и националния доход на България - „Разширено социалистическо възпроизводство“. Специално тази публикация беше с номера и се даваше само на определени доверени лица срещу подпис. Под особен контрол бяха и публикациите с данните от наблюдението на предприятията в страната, като наблюденията бяха изчерпателни по това време.

По принцип всички анализи на статистическите данни от наблюденията се редактираха многократно и определена част от тях не се публикуваха или се публикуваха *силно окастриени*. Анализи в автентичния им вид се изпращаха в ЦК на БКП, в кабинетите на министрите и високопоставени служители от Държавния комитет за планиране⁸. Последвалите събития по-късно показаха, че съдържанието на тези доклади едва ли е послужило за доброто управление на страната в последното десетилетие, преди промените, осъществени в края на 1989 година.

Всички изследвания в програмата на държавната статистика предварително се одобряваха от информационните централи на БКП. Особено внимание се обръщаше на социологическите изследвания, които периодично се възлагаха на държавната статистика. Въпреки всичко може да се каже, че качеството на първичните данни беше на сравнително

---

⁸ **Държавният комитет за планиране (ДКП)** е бивша държавна институция в България, създадена с цел да координира дейността на цялата планова икономика на Народна република България. Председателят на Комитета обикновено е член на правителството. В историята си учреждението (с ранг на министерство след 1946 г.) е имало следните наименования: **Върховен стопански съвет** (1945 - 1947); **Държавна планова комисия** (1947 - 1962); **Държавен комитет за планиране** (1962 - 1986); **Държавна планова комисия** (1986 - 1987). Комитетът е преобразуван в **Министерство на икономиката и планирането**, в което са включени също функциите на закритите тогава Стопански съвет при МС и Министерството на финансите през 1987 година (Източник: Уикипедия).

високо ниво до средата на 80-те години. В тези години ежегодно се правеха планове за контрол на работата във всяко ТСБ на страната. Служителите от централното управление на ЦСУ, следвайки определен график, пряко, по места, наблюдаваха работата на анкетърите на терен. Така например наблюдението на домакинските бюджети беше извадково и обикновено се наблюдаваха 2 000 - 2 500 домакинства (по това време това беше единственото мащабно и регулярно извадково изследване). Освен предварително планираните контролни проверки от служителите в дирекцията на ЦСУ, в населените места, където се провеждаше наблюдението, кметовете, партийните секретари и председателите на ОФ⁹ много стриктно следяха за участието на домакинствата, определени да водят ежедневни дневници за своите доходи и разходи. Може да се каже, че съществуваше известен страх от *дългата ръка* на партията сред населението и ръководителите на държавните предприятия, които предоставяха статистически данни като респонденти в статистическите изследвания¹⁰. След 1984 г. тези *стражи* на БКП и народната власт постепенно започнаха да се обезличават, а след 1990 г. напълно изчезнаха и качеството на данните започна да се влошава осезаемо. Очевидно *прохождащата демокрация* в страната по това време нямаше положителен ефект по отношение на провеждащите се статистически изследвания. В следващите редове на изложението ще се върна отново на случващото се тогава и после на този труден, понякога *доста кален и хлъзгав терен*, където статистиката получаваше своите данни, жънейки както успехи, така и провали.

Все пак тук е необходимо още сега да се отбележи значимата и решаваща роля на анкетърите по места за успеха на едно статистическо изследване. В 28-те ТСБ на страната по това време техният брой беше над 200 души. По места те бяха добре сплотени и обучени екипи, които в срещите си с респондентите имаха за задача да обяснят целите на дадено изследване и да получат необходимата информация. За постигането на тези цели беше много важно анкетърите да се превъплъщават в различни роли, да бъдат добри народопсихолози и душеприказчици. Може да се допълни, че те трябваше да бъдат добри актьори и апостоли на държавната статистика. От тях зависеше в голяма степен предотвратяването на отказите на респондентите за участие в дадено изследване. По този начин анкетърите със своята работа запазваха представителността и целостта на предварително планираните извадки по места, постигайки достоверен обхват на исканите данни. Образно казано, ако методологията на едно статистическо изследване се оприличи на *добре построен и оборудван с техника завод*, анкетърите са тези, които доставят суровината за неговата продукция. Очевидно е, че

---

⁹ Отечествен фронт - организация, в която масово членуваше цялото население на страната в тези времена, под зоркото наблюдение на партийните организации.

¹⁰ В ЦСУ действаше т.нар. Контролен блок, който имаше за задача да проверява достоверността на попълваните статистически формуляри от предприятията в страната.

от лоша суровина няма как да се произведе качествена продукция. Именно в този смисъл може да се каже, че успехът на едно статистическо изследване на 50% зависеше от тяхната работа на терен (останалите 50% зависеха от работата на методолозите и програмистите). Може да се допълни, че анкетьорите имат важна роля, значение и влияние, валидни и до днес, въпреки че техният брой сега е значително намален.

Моята лична кариера се развиваше доста прозаично. В началото бях служител в дирекция „Наблюдение на домакинските бюджети“. Това обстоятелство, признавам, в началото ми звучеше малко несериозно. Не можех убедително да обясня на мои познати с какво точно се занимавам. Една година по-късно, след проведена реформа бях преместен в отдел „Демографска статистика“. Работата там беше интересна и имаше по-обясним и представителен вид. След приблизително четири години станах ръководител на Наблюдението на домакинските бюджети, т.е. върнах се там, откъдето бях започнал работа в ЦСУ. Назначението ми беше напълно случайно, тъй като служителката, която трябваше да оглави тази дейност, постъпи на работа в Комитета за народен и държавен контрол¹¹ (това беше престижно ведомство, където приемаха членове на БКП).

Длъжността, която заех в началото на 1981 г., предизвика известно учудване и завист у някои служители. По принцип се считаше, че началническите длъжности са за членове на партията или за хора с връзки. Аз не бях нито от едните, нито от другите. В този смисъл следва да се отбележи, че невинаги тези правила се спазваха, тъй като много от членовете на партията, макар и толерирани, нямаха необходимите качества да бъдат ръководители.

Постепенно през годините дейността ми остана плътно свързана с изследването на домакинските бюджети. Може да се каже, че работата ми по това изследване се превърна не само в моя професионална, но и в научна изява. По-късно дисертационният ми труд беше посветен на особеностите, проблемите и значението на това изследване като източник на информация за държавата и обществото¹². Успоредно с това чрез изследването стана възможно и участието ми в множество други проекти, посветени на изследванията на бедността, инфлацията, заетостта и безработицата, условията на живот, определени аспекти на потребителските нагласи, финансовите проблеми, неравенството и поляризацията на домакинствата по доход. Данните от изследването, освен самостоятелната им информационна значимост, се използват и досега за разработването на макроикономическите

---

¹¹ Комитетът за държавен и народен контрол (КДК) е държавна институция в България, съществувала в периода 1947 - 1990 г., с кратко прекъсване през 1957 - 1959 г., когато е част от Министерството на финансите и държавния контрол.

¹² През годините написах немалко аналитични справки и статии за наблюдението на домакинските бюджети. Тава е най-старото извадково изследване, правено от държавната статистика. Първото изследване за бюджетите на домакинствата в България се осъществява през 1925 година.

показатели, характеризиращи развитието на страната¹³. Проблемите, с които се сблъсках в моето трудово ежедневие, бяха рутинни и свързани с обичайната технология за производство на информация - нещо характерно за провеждането на статистически изследвания по това време в държавната статистика. В началото и особено в средата на 80-те години възникна усещането, че някак си сме встрани от талвега на събитията. Това беше особено чувство, което постепенно се усилваше. Не липсваха и доказателства за паралелния по-беден свят, в който живеем. Така например ярко си спомням, че от Пловдивския панаир приблизително през тези години ми попадна списание от палатата на ГФР (Германска федерална република). Носеше приблизително заглавието „Така живеем ние в ГФР“. В него имаше таблици с данни, които показваха колко време трябва да се работи, за да се купи с една средна работна заплата определена стока. Започваше се с чаша кафе и цигара, продължаваше с хладилник, перална машина, печка, телевизор и други, като накрая се стигаше до собствена къща и автомобил. Опитът за сравнение с бита на нашите домакинства в това отношение беше потресаващ. За сравнения в качеството на стоките и дума не можеше да става. Достатъчно е да се назове известната и досега марка АЕГ за битова техника от най-различен вид и калибър. Разбира се, съществуващите възможности за публично представяне на каквато и да е сравнителна информация по темата беше невъзможно. Остана само да се чудим как при съществуващото информационно затъмнение беше възможно това списание да се разпространява свободно въпреки съществуващия контрол. Успоредно с това се наблюдаваха и други икономически явления, които в началото като че ли няхаха обяснение. Така например на пазара се появяваха стоки - предимно хранителни, които се харесваха и купуваха от потребителите. В един момент те изчезваха, но се появяваха други със същите вкусови качества, но с друг етикет и нова, по-висока цена. Западните стоки по принцип се търсеха и купуваха, но достъп до тях имаха малцина. Обикновено можеха да се купуват в магазините на Кореком с валута, за която се изискваха доказателства, че е придобита по законен път, т.е. по начин, разрешен от държавата. Такива покупки обикновено не фигурираха в дневниците на обикновените български домакинствата, наблюдавани от държавната статистика. По-късно всичките тези явления се обясняваха с *кривите на търсенето и предлагането*, за които ние няхахме и

---

¹³ За значението и важната роля на наблюдението на домакинските бюджети може да се каже много и да се напишат немалко страници. Във връзка с това съм запазил и един малък спомен, който представям в следващите редове. От 1953 г. до 1961 г. главен директор на статистиката, а след това и председател на Централното статистическо управление (ЦСУ), е известният наш учен академик Евгени Матеев. По спомени на уважавания мой по-възрастен колега и бивш директор на съществуващата тогава дирекция „Статистика на селското стопанство“ Петър Динев (за съжаление вече покойник) на едно от работните съвещания пред ръководния състав на ЦСУ академик Матеев определя ролята, значението и важността на изследванията на домакинските бюджети, като казва: „В своята работа държавната статистика провежда два вида изследвания. Първият вид - това са изследванията на домакинските бюджети, а вторият - на всичко останало“.

понятие, тъй като отсъстваха от икономическата теория, която се преподаваше в университетите.

Още в началото на 80-те години вече се знаеше, че България силно изостава в технологично отношение в сравнение със страните на Запад. Имаше анализи и констатации, че основните производствени фондове в предприятията на страната са физически и морално остарели. Производителността на труда беше ниска и като цяло обществената собственост върху средствата за производство не само не беше необходимата предпоставка, но се явяваше преграда за икономически просперитет и развитие. В тези години, с разрастващата се индустриализация в страната, осезателно започна да се забелязва и набиращият скорост процес на обезлюдяване на селата¹⁴. Селското стопанство западаше. Мащабните индустриални обекти работеха неефективно въпреки патетичната партийна пропаганда. Така нареченото социалистическо общество вървеше по пътя на своя залез.

От далечината на времето може да се каже, че през 70-те и 80-те години на миналия век животът на обикновените хора в страната беше относително, ако не толкова беден, то скучен, ограничен и без особени перспективи за духовно и материално развитие. Съществуваше поредица от анормални правила, които се превръщаха в клеймо за обикновения човек. Например: ограничено или невъзможно пътуване в западни страни по каквито и да е човешки причини; невъзможност за покупка на жилище и лек автомобил, без да ти е дошъл редът; мисия почти невъзможна за построяването на собствено жилище и още ред други такива антисоциални ограничения. Тогава хората се питаха „дадоха ли ти жилище?“, а не „купи ли си жилище?“. Тези ограничения, разбира се, не се отнасяха за хората от властта и техните приближени. Широко разпространен беше изразът, че „*всички сме равни, но някои са по-равни*“. С течение на времето партийната пропаганда, акцентираща върху теорията за *егалитарност*, постепенно започна да губи своята сила, значимост и най-вече доверие в обществото като цяло. Западният свят вече имаше *впечатляваща витрина*, зад която понякога можеше да се надзърне. През границата *прелитаха* книги, филми, плочи с хитови песни. Виждаха се постиженията на западната битова технология в магазините на Кореком, която впечатляваше. Това беше времето на нашето недоволство от живота, който ни се налагаше от едни хора някъде там, зад прозорците на големите сгради в центъра на столицата.

Вестниците по това време бяха пропити с партийна пропаганда, предлаганите книги в книжарниците - с ограничен брой заглавия, филмите в кината - най-вече производство на

---

¹⁴ Така например с построяването на комбината „Кремиковци“ много млади хора пристигнаха от селата в големия град. Това предизвика скоростно построяване на панелни блокове. Така се осигуриха много жилища с ниско качество и 50-годишен срок за ползване. Може да се каже, че тези грамадни блокове, приличащи на *китайски стени*, чувствително загрозиха градския пейзаж на София като столица.

съветската кинематография (нарицателен от онова време остана изразът: „*Филмът хубав ли е или е съветски?*“). Отсъстваше разнообразие и в останалите места за културни развлечения. Западни произведения на литературата, музиката, изкуството и културата не се разпространяваха или тяхното разпространение беше цензурирано и силно ограничено. Изобщо те не се толерираха от властта. Спорадичната поява на книги от западни автори предизвикваше цунами от опашки по книжарниците. В много случаи ставаше дума за съвременна литература на известни западни автори. Същото се случваше и при появата на филм, театрална постановка или друго културно събитие, носещи белезите на западния свят. Обикновено се правеха неистови опити за тяхното дискредитиране в партийните масмедии. Много отчетлив и досега е моят спомен за пошлата статия, написана в един партиен вестник, за нашумялата и много успешна музикална група АББА. Беше тъжно и жалко, когато се публикуваха поръчкови негативни статии за доказано успешни образци на западната култура и изкуство. Времето доказва тяхната непреходност. Ето на този фон се развиваше българската статистика. Едно държавно учреждение, в което доминираше и в немалка степен и досега доминира консерватизмът, където все още е дефицит проявата на свободния човешки дух в неговата най-чиста и съзидателна форма. Причините за това обстоятелство не са еднозначни и малко на брой. Това са предимно бариери в мисленето и съзнанието на хората. През изминалите години това са били характеристиките на съществуващата тоталитарна система, налагаща възпитание на подчинение, контрол, ограничения и страх. В годините след 1990 г. това са вече инерционните остатъчни сили от миналото, ниското самочувствие и отново еманацията на страха. Съществува и друга, не по-малко важна причина - отсъствието на желание за самообразование. Принципно погледнато, липсата на интерес към поддържане и надграждане на знанията, получени в университета, превръщат постепенно голяма част от хората, завършили висше образование, в инертна прослойка, която може да бъде опасно вредна, когато е необходимо нови научни идеи да бъдат въведени в практиката. Тази ситуация става многократно по-опасна, когато командните височини в едно държавно ведомство са заети от псевдоспециалисти. За съжаление, съм се сблъсквал с такива случаи в моя професионален живот на статистик, за което ще напиша в следващите редове на моите спомени. Все пак не трябва да се пренебрегва и една причина, която все по-осезателно доминира през последните години - ниското трудово заплащане на статистиците. Това е причината, която предизвиква текучество и кара млади специалисти с потенциал да търсят работа на други места. Това е причината все по-малко хора с потенциал и знания да кандидатстват за работа в държавната статистика. Следва да се допълни, че лошото управление и ниските заплати водят до тотално обезличаване на всяка организация.

Технологиите и начинът на обработка и анализ на данните от края на 70-те години на миналия век до 1990 година

Когато постъпих на работа в НСИ в средата на 70-те години, обработката на данните от статистическите изследвания, погледнато от днешна гледна точка, беше доста допотопно. Работеше се с големи машини, които *четяха* информацията от перфокарти¹⁵.

Преди това на тези карти се нанасяше информацията. Следваше се принципът на жакардовите тъкачни машини на *пълно и празно*, с което се командваха кутиите със совалките, носещи различните цветни нишки при тъкането на килими¹⁶. В работните помещения все още можеха да се видят големи дървени сметала. Имаше и изчислителни машини „Аската“, които тракаха като *картечници*, когато се смяташе на тях. Обработката на данните от наблюдението на домакинските бюджети, както и при останалите статистически изследвания, се осъществяваше на машини с перфокарти. За логиката и за работата на изчислителните машини по това време научих много от Борислав Томов. Завършил френска филология и като преводач при обучението на българските специалисти за работа с първите изчислителни машини, внос от Франция, той се самообразова и стана един от най-добрите програмисти в статистиката. Неговата интелигентност и ерудиция оставиха много добър спомен от съвместната ни работа, когато написах първото документирано техническо задание за обработка на информацията от наблюдението на домакинските бюджети.

Постепенно върху бюрата на служителите започнаха да се появяват и първите електронни калкулатори. Като цяло работата по подготовката на статистическите публикации беше много изнурителна и монотонна. Четяха се коректурите за публикациите с хиляди числа и грешките се поправяха на ръка. Това определено изискваше внимание и усилия. Нямахме много време за аналитичен поглед върху числата. Все пак се обръщаше

---

¹⁵ **Перфокартата** (или „карта на Холерит“) е носител на информация при машинна обработка на данни. Направена от твърд картон, перфокартата съхранява информация, кодирана чрез наличието или отсъствието на отвори на предварително определени места (позиции). Перфокартите са основни средства за подаване на данни и инструкции в офис машини в течение на първата половина на 20-и век и по-късно при първото поколение компютри. Те са важна част от *периферията*, особено за *вход-изход* на данни, и през *1960-те* са емблематични за *компютърната индустрия*. Използват се докъм *1970-те* години, но след това излизат от употреба с изключение на отделни все още работещи стари системи за специализирани приложения (Източник: Уикипедия).

¹⁶ През 1799 г. френският механик Жозеф Мари Жакард конструира *тъкачен стан*, използващ *перфокарти* за управление на работния процес, които през 20-и век ще бъдат широко използвани за въвеждане на данни в първите поколения компютри. С него през 1801 г. на техническо изложение в Париж Жакард за първи път демонстрира автоматизирано управление на работен процес. По-късно са разработени и други програмируеми механични устройства като механични и музикални кутии. Първата изчислителна машина с изцяло електронен изчислителен блок и с отделна памет е конструирана от Джон Атанасов в Щатския колеж в Айова. В периода 1936 - 1941 г. той и асистентът му Клифърд Бери разработват изчислителна машина (по-късно наречена компютър на Атанасов - Бери), предназначена да решава системи линейни уравнения с до 30 неизвестни. Входните данни - десетични числа, се въвеждат от стандартна перфокарта, след което се преобразуват в 51-разредни *двоични числа* (Източник: Уикипедия).

известно внимание на тяхната логическа последователност. Следва да се отбележи, че въпреки изнурителната работа на ръка, умората и краткото време техническите грешки в публикациите бяха силно ограничени. Голямата част от служителите, предимно жени, се отнасяха много отговорно и съвестно към своята ежедневна работа. Тогава все още в дирекциите имаше и хора със средно образование. Почти не си спомням случай след 80-те години на миналия век за служител на държавната статистика да е назначаван човек без висше образование.

По принцип висшистите статистици, постъпващи на работа в това ведомство, бяха малко на брой. Една от причините за това е и обстоятелството, че не беше голям броят на студентите, завършващи тази специалност. Може би ще прозвучи малко пристрастно, но хората, завършили статистика и работили в държавната статистика, се отличаваха с определена изследователска логика, последователност и систематичност в мисленето. Работата с числа, таблици и теоретични постановки от математиката даваха своето отражение в начина на разсъждение и изказ при по-нататъшната тяхна кариера, където и да постъпеха на работа. Може да се каже също, че служители, работили в държавната статистика, винаги са намирали добър прием в други държавни учреждения, където са отивали на работа. Винаги заставаха като *дялан камък в техните структури*. На практика работата в държавната статистика им служеше като позитивен *атестат* за кариерно развитие.

Обвързването на данните в конкретен анализ в тези години беше работа на определен малък кръг от специалисти с дългогодишен трудов стаж и опит в статистиката. По принцип при разработването на анализите се търсеше елегантният начин за представяне на проблемите, но без да се акцентира върху тях, за да не прозвучат като грешки на властимащите в управлението на държавата. Така анализите носеха послания до висшестоящите за явленията и процесите, случващи си в страната, но се характеризираха и с известна автоцензура. Особено интересни бяха писмата, адресирани до висши функционери на БКП, управляващи страната. Обръщанията и текстът бяха пропити с угодническото желание да не бъде разсърден по някакъв начин получателят на анализа или доклада. В повечето случаи въведенията към писаните материали се посвещаваха на *мъдрата ръководна роля на Партията*. Преамбюлът на възхвалата беше нещо обичайно и се възприемаше като задължителен елемент към тези епистолярни документи на статистиката. По този начин се пишеха и учебниците, книгите и статиите, посветени на теорията и практиката на статистиката през тези години. По принцип авторите на текстове прилагаха напълно осъзната автоцензура. Това им спестяваше неприятности и им осигуряваше желаната възможност да публикуват. В повечето случаи този задължителен елемент към

дадена статия изглеждаше като *пришит с бели конци*. Преходът от възхвалата на Партията към сериозните статистически казуси, разглеждани в статията, понякога изглеждаше доста парадоксален. В крайна сметка статистиката като наука едва ли може да се приеме за идеологическа дисциплина, тъй като се основава на математическата статистика и теорията на вероятностите. Независимо от това задължителните неписани правила по това време трябваше да бъдат спазвани.

За научната работа в държавната статистика

През 1969 г. с постановление на Министерския съвет се учредява Държавно управление за информация, което да ръководи изграждането на единна система за социална информация в България. Към него е основан Научноизследователски институт по статистика, който съществува до 1976 година. През 1977 г. се създава Комитетът по единна система за социална информация¹⁷, който отново включва Научноизследователския институт по статистика.

По този начин през 70-те и 80-те години на миналия век се създаде и разви Научноизследователският институт към държавната статистика. В работата на института бяха привлечени освен служители на статистиката и водещи преподаватели и професори от Икономическия институт „Карл Маркс“. Там фигурираха имената на проф. Никола Наумов, проф. Венец Цонев, проф. Иванка Съйкова, проф. Здравко Сугарев, проф. Алберт Аврамов, проф. Нигрета Величкова, доцент Тодор Къналиев, докторите по икономика Георги Мишев и Стоян Цветков, сега вече професори в УНСС. Основаната дейност на института беше да развива статистическата теория, прилагайки я в практиката. Разработваха се теми, които се приемаха от научни съвети, и дискусиите бяха доста напрегнати, с широк диапазон на знания и експертност. Може да се каже, че това бяха едни от най-плодотворните години от развитието на статистиката. Като спомен от тези години останаха публикациите за работата на института. Те запазиха имената и постиженията на немалко млади служители на статистиката. По това време в държавната статистика навлезе *коHORTA* от млади статистици и математици - ерудирани, знаещи и с идеи за развитие на статистиката като наука и практика. Начело на тази творческа група изпъкваше проф. Петко Божиков. Автори на статии от това време бяха Дора Мирчева, Лили Митева, Йордан Тотев, Величка Рангелова,

---

¹⁷ Комитет по ЕССИ при Министерския съвет без ранг на министерство. С неговото създаване се цели постигането на интегриране на статистическата дейност с дейността по изграждане на единна система за социална информация и на електронноизчислителните центрове. В Комитета по ЕССИ са включени бившето ЦСУ и *отново* Научноизследователският институт по статистика, Научно-производственото обединение „Автоматизация“ и Научният център по единна система за социална информация. Към Комитета по ЕССИ е сформирани Колегиум, на който се обсъждат методологичните проблеми на статистическите изследвания. През 1985 г. Комитетът по ЕССИ е преименуван на Комитет за социална информация (днес НСИ).

Стоян Баев, Йордан Калчев, Иван Балев, София Тодорова, Костадин Динчев, Слави Митев, Кирил Донков, Ветка Жекова, Мария Белчева, Мария Динева и други. Някои от тях след това станаха доктори, доценти и професори. След окончателното закриване на института през 1992 г. някои от тях продължиха своята работа в университетите на страната и в новосъздадения Национален статистически институт.

През този период следва да се отбележи водещата роля на проф. Дано Балевски. Освен качества на добър статистик и изследовател той притежаваше уменията на отличен организатор и администратор¹⁸. Годишите на неговото управление мога да определят като най-добрите в развитието на държавната статистика. По това време се изгради устойчива и плодотворна връзка между катедра „Статистика“ в Икономическия институт „Карл Маркс“ и ЦСУ. Със сигурност това обстоятелство се дължеше и на факта, че ръководителят на катедрата и председателят на ЦСУ (по късно КЕССИ, а сега НСИ) беше един и същи човек - проф. Дано Балевски. По принцип считам, че добрият лидер си личи по позитивното му отношение към знаещите и можещите. Те са *арматурата* на всяка организация, ведомство и учреждение. Изобщо оценката и създаването на условия за работа на добрите кадри е сигурна гаранция за успешно развитие. Вероятно звучи тривиално, но през годините имах възможност да се убедя многократно в тази истина. Със сигурност това е характерно за историческото развитие на човечеството във всички сфери (икономика, управление, наука, изкуство и т.н.) от древността до наши дни. Там, където добрите кадри са negliжирани по една или друга причина (най-често от злоба, завист и страха на управляващия/те), развитието спира и възникват сериозни проблеми. Случвало се е да наблюдавам как управляващият не уважава труда на тези, които работят за него и институцията, за която пак той отговаря. Парадоксално, но факт. Това означава, че изборът на една личност да управлява, трябва да се основава на нейните знания, мащабно мислене, включващо и хоризонта за визия зад съществуващата действителност.

През 1985 г. се проведе XIV поред преброяване на населението и жилищния фонд в България под ръководството на проф. Балевски и проф. Минко Минков. Може да се каже, че това беше едно от най-добрите преброявания, осъществявано от българската статистика. Успоредно с преброяването се проведе поредица от представителни извадкови изследвания, които имаха дълбок познавателен смисъл за теорията и практиката. Съчетаването на изчерпателния и извадковия подход при изследване на социално-икономическите явления и процеси създаде необходимата позитивна основа за развитието на статистиката.

---

¹⁸ Под негово ръководство се издава една забележителна публикация „100 години българска държавна статистика 1881 - 1981, Сборник“, 1985, издателство „КЕССИ“ при Министерския съвет, София.

През 1984 г. в ръководството на статистиката настъпиха известни и знакови промени. За председател беше назначен проф. Веселин Никифоров¹⁹. Случайно или не, но неговото назначение съвпадна с първите осезателни трусове в икономиката на страната. Новият председател започна да провежда, меко казано, *странна* политика в държавната статистика, въвеждайки *болшевишки методи на управление*. В началото се търсеха и бяха изобличени *враговете* в редиците на статистиците. Доколкото разбрах, за реализирането на тази цел са правени справки в архивите, за да се разбере на кого родителите или роднините са били *врагове* на народната власт преди и след 1944 година. Намериха се няколко такива служители, но ситуацията като цяло беше напълно абсурдна и лишена от логика. Продължението на тази политика се концентрира в тоталното блокиране на работата в дирекция „Демографска и социална статистика“. На служителите бяха възложени задачи, които нямаха никакъв смисъл. Така например се наблюдаваха залежалите и непродадени стоки в търговската мрежа на страната. Всеки месец се получаваха *километрови* табулограми от търговските обекти в страната и позициите в тях се брояха и нанасяха по определени признаци в таблици на ръка от всички служители на дирекцията, както е било в първите години от създаването на статистиката като държавно бюро. Списъците със залежалите и непродадени стоки в магазинната мрежа визираща многобройните образци на неефективната българска икономика, които не намираха своите купувачи. Предложението процесът за обработката на информацията да се механизира, беше категорично отхвърлено. Преките задължения на служителите, свързани с провежданите изследвания, за които отговаряха, бяха практически занемарени. В същото време някои от тях бяха пренасочени на работа в други отдели на статистиката, а други просто напуснаха. След това ежедневното напускане на служители се превърна в масово бягство от всички дирекции на статистиката.

Може да се допълни, че поведението на проф. Никифоров към служителите на статистиката независимо от техния ранг, трудов стаж и ерудиция много често беше агресивно и подчертано враждебно²⁰. Създаде се своеобразно забавен, горчиво-смешен фолклор, резултат от срещите на проф. Никифоров с отделни служители на статистиката.

---

¹⁹ Председател на Комитета по единна система за социална информация от 11.01.1984 г. до 21.01.1986 година. Председател на ЦСУ до 26.01.1987 година.

²⁰ Това обстоятелство *изпитах на собствения си гръб* при няколкото срещи в неговия кабинет. Ще разкажа накратко само за една от тях. Беше есента на 1985 г., когато един ден рано сутринта бях извикан в кабинета на проф. Никифоров. Той ми възложи задача, свързана с анализ за доходите на домакинствата в страната. Трябваше да представя анализа по темата на другия ден рано сутринта в неговия кабинет. Към обяд същия ден телефонът звънна и аз отново се озовах в кабинета на председателя Никифоров. Възложена ми беше втора задача със същия срок на изпълнение. Започнах трескаво да мисля как да разпределя оставащите ми часове до утрото на другия ден, за да изпълня възложените ми задачи. Към края на работния ден отново бях повикан и проф. Никифоров ми възложи трета задача и отново със същия срок. Тогава разбрах, че ситуацията е извън контрол, каквото и да означава това. Върнах се на работното си място и си взех шапката и якето. Прибрах се къщи с твърдото намерение да не правя нищо. Бях наясно, че става дума за психологически натиск с неизвестна цел и посока. На другия ден никой не ме потърси за нищо.

Това именно накара много от тях да потърсят работа на други места. По това време двама умни мъже (Станислав Димитров и Рашко Ангелинов) с идеи за развитието на информационните технологии, използвайки политическата конюнктура и съществуващата информационна база на държавната статистика, създадоха новото държавно ведомство „Информационно обслужване“ АД²¹.

Немалко статистици намериха *спасителен бряг* там, нежелайки повече да бъдат подчинени на проф. Никифоров. Когато в началото на 1987 г. проф. Никифоров беше отзован от поста си, повечето от тях отново се върнаха на работа на старите си места в статистиката. Очевидно снемането на проф. Никифоров от поста му на председател на държавната статистика се дължеше на факта, че хората от висшите ешелони на властта постепенно осъзнаха, че може да се стигне до колапс на тази институция в държавната машина. Очевидно управленските методи на проф. Никифоров през тези около две години и три месеца водеха до нежелани резултати. Продължаването на тяхното прилагане водеше към тотален разгром на държавната статистика, което вероятно щеше да предизвика нежелани коментари, проблеми и протести в публичното пространство. Наред с това вече се чувстваше и полъхът на социалното недоволство в различни прослойки от населението на страната.

Връщайки се към тези събития от миналото, в мен още тогава и до днес остана съмнението, че действията на проф. Никифоров не бяха лишени от смисъл, т.е. следваха определен сценарий. Считаю, че смисълът и замисълът на този сценарий се изразяваше накратко в два аспекта, които тогава ми направиха впечатление. Първият е свързан с неговата професионална квалификация като професор. Не трябва да се забравя, че проф. Никифоров произлизаше от академичните среди на Българската академия на науките и от 1974 г. до 1984 г. е бил председател на Българската народна банка. В академичните среди той беше известен като добър анализатор на макроикономическите явления и процеси. В битието си на председател много често беше забелязван да диктува на своята секретарка аналитични справки за проблемите на макроикономиката в страната, разхождайки се в кабинета и опъвайки тирантите на панталоните си. Адресатите на тези негови писмени разсъждения със сигурност са били определени влиятелни членове на правителството. Очевидно е, че те са разчитали на неговата научна експертиза за диагностициране на случващото се в икономиката на страната. Съдържанието на направените от него анализи остава неизвестно.

---

²¹ Изграждането на изчислителни центрове (ИЦ) на ведомствен принцип започва в началото на 70-те години. Тогава започва и изграждането на мрежата от *териториални изчислителни центрове* (ТИЦ). Създава се обединението *Машинна обработка на стопанската информация* (МОСИ) към Министерството на информацията и съобщенията. Във всеки окръжен град се създава ТИЦ със самостоятелна сграда и добра техника. Съществуващите в някои окръжни градове ИЦ се вливат в МОСИ. През 1974 г. обединението МОСИ е допълнено с някои звена от индустрията и преименувано на *Научно-производствено обединение „Автоматизация“*. Закрито е през 1977 г. и е създаден специален *Комитет по ЕССИ*, в който се вливат и всички ТИЦ. Понастоящем обединението на бившите ТИЦ се нарича *„Информационно обслужване“ АД*.

Вторият аспект от сценария е сравнително по-прозаичен и се изразява в стремежа да не се допуснат в публичното пространство числа от държавната статистика, показващи, че *корабът на социализма вече потъва!* Доказателства в това отношение могат да се намерят, въпреки че постулатите на социализма не допускаха наличието на такива феномени в общественото пространство като безработица, инфлация, бедност, неравенство, поляризация, конкуренция, монополи и т.н. В действителност фрагменти от тези феномени съществуваха, но държавната статистика просто не се занимаваше с тяхното изследване и измерване. Тоталитарната държава не допускаше и не финансираше такива изследвания. Тяхната реална поява в националните статистически програми за статистически изследвания стартира в началото на 90-те години на миналия век. Тогава стана пределно ясно, че социалистическото общество е съществувало в някаква илюзия и е налице силно изкривяване на реалността поне през последните десет години. Тогава възникнаха изследванията на: Работната сила, Потребителските цени и инфлацията, Бедността и неравенството в обществото по данни от Наблюдението на домакинските бюджети; реализираха се редица социологически изследвания за финансовите и социалните проблеми на обикновените домакинства в страната; по-късно, през 2006 г., започна регулярното изследване Статистика на доходите и условията на живот; през 2008 г. стартира Европейското здравно интервю. Освен изцяло реформираната статистика на труда постепенно над 30 извадкови изследвания започнаха да се осъществяват в областта на статистиката на предприятията и икономиката, разкривайки спецификите и особеностите на проходащия бизнес в страната. По принцип статистическите изследвания претърпяха сериозни трансформации, приемайки методите, ръководствата и подходите за работа на Евростат. Голяма част от служителите на българската статистиката започнаха да пътуват в страните на Запад, където се провеждаха регулярни работни срещи, посветени на методологията на различни статистически изследвания. Организирах се дългосрочни стажове за работа и обучение на наши служители в Люксембург, където се намира Евростат. На посещение в българската статистика пристигнаха експерти, профилирани в различни области на статистиката. С тяхна помощ започна и постепенната промяна в изследванията на българската статистика чрез въвеждане на европейските статистически стандарти. Това започна да се случва далеч преди приемането на България в Европейския съюз - още в началото на 90-те години.

Тези промени се отразиха и върху изследването, за което отговарях. Актуализира се инструментариумът за наблюдение на домакинските бюджети, което се наложи непосредствено след 1990 г., когато в страната ни започна тъй нареченият преход към пазарна икономика. Постепенно и съществено започнаха да се преработват инструкцията и номенклатурите, по които се наблюдаваха бюджетите на обикновените български

домакинства. Успоредно с това изследването се реформира и по отношение на обработката на получаваната от респондентите информация, което се осъществи с навлизането на първите компютри в държавната статистика. Този процес беше характерен за всички статистически изследвания, тъй като условията се променяха непрекъснато и динамиката на технологичната трансформация се ускоряваше осезаемо. Бяхме вече в навечерието на новото хилядолетие.

По това време всички мои подозрения се превърнаха в реалност и разбрах, че съществува сериозно надграждане в статистическата теория и практика в страните от западния свят. Приемането и натрупването на нови знания и опит генерираха нова енергия за развитието на българската статистика. По принцип с промените в методологията на статистическите изследвания в държавната статистика данните от тях станаха коректно сравними с данните на статистическите служби в другите европейски страни. Въвеждането на международна сравнимост на данните се превърна в много сериозен позитивен тласък в развитието на статистическата теория и практика.

Новото начало в навечерието на социално-политическите промени

В началото на 1987 г. председател на ЦСУ стана Станой Тасев²². Преди това заместник-председател, той се отличаваше със забележителни ораторски способности и ерудиция. Спомените ми за него са отчетливо позитивни и приятни. Станой Тасев нямаше научни звания, но имаше задълбочени знания и богат практически опит в статистиката. Беше изключително точен и прецизен при писането и редактирането на текстове от статистически анализи и документи. Тази негова способност съм забелязал, тъй като с писалка в ръка той е поправял и текстове, писани от мен. При това поправките нанасяше изключително внимателно и уважително. Имаше способността да бъде диалогичен и аргументиран в своите изказвания и действия. В моята памет остава като един от добрите председатели на държавната статистика. Под негово ръководство държавната статистика навлезе в емоционалните, объркани и хаотични години на демокрацията и пазарната икономика.

В навечерието на промените и след това хронично бедният *социалистически* пазар обедня още повече. През 1985 г. се въведе режим на тока. Зимата на 1984 - 1985 г. се случи студена и мразовита. В т.нар. социалистически страни осезателно вече се чувстваха първите трусове във властта. Със започването на т.нар. *перестройка* в СССР тоталитарният режим в България ерозира. Тази ерозия постепенно се усилваше и доведе до известните събития от 10 ноември 1989 г., когато промените станаха необратими и БКП престана да бъде първата и единствена политическа сила в страната. Така България навлезе стремително в епохата на

---

²² Председател на ЦСУ от 20.02.1987 г. до 19.07.1991 година.

демократията. Тогава още никой нямаше представа как се установява и развива демокрация. Площадите преливаха от въодушевени хора, които скандираха абривиатурата на новосъздадената партия СДС - Съюз на демократичните сили. Чуваха се гласове за търсене на отговорност на властимащите през изминалите 45 години. Всичко това постепенно се разми във времето под въздействието на развихрилата се престъпност, политически борби и некомпетентност. Считам, че точната и кратка характеристика на последвалите години може да се изрази с метафората: „*Посяхме ветрове, пожънахме бури*“. Стана безпощадно ясно, че и най-добронамерените и честни лидери, появили се на гребена на вълната, предизвикана от народното недоволство, не притежават нито знанията да управляват, нито културата да развиват пазарна икономика. Образно казано, те *се удавиха* в настъпилия хаос. Това даде възможност на хора с престъпни наклонности да се възползват от създалата се ситуация. Те натрупаха много пари само защото разбраха, че държавата в този момент е слаба и вероятността да бъдат наказани за извършваните далавери е нищожно малка, почти нулева. Сметките им се оказаха верни. Като резултат от настъпилия хаос в държавата се появиха щръкналата арматура, оглозганите стени и продънените покриви на огромни халета от разграбени предприятия, стопански сгради и редица други обществени съоръжения. Техните грозно разкривени силуети представляваха тъжна гледка в населените места на страната. Така беше съсипан трудът на няколко поколения преди нас. Материалната база, построена за 45 години, беше мащабна, но очевидно и доказано икономически неефективна, което улесни нейното съсипване. Направиха се опити тази ситуация да бъде обяснена с притчата за Мойсей, водил еврейското племе през пустинята 40 години, за да умрат родените и живели в робство преди това. Вероятно това романтично обяснение има своя житейски смисъл, но едва ли може да стане устойчив етикет за изминалите години след 1990 година. Веднъж гледах интервю със забележителния наш артист Васил Михайлов. В разговора с водещата журналистка той сподели, че неговият брат математик доста логично и аргументирано коментирал споменатата притча, отбелязвайки, че ако същата е валидна за прехода в нашата страна, тогава трябва да минат не 40, а над 70 години, за да измрат родените и живели в тоталитарната държава. И това е доста очевидно и разбираемо, тъй като средната продължителност на живота значимо се е повишила през изминалите столетия и не са малко хората, доживяващи до дълбока старост. Този факт е безспорен и може да се докаже именно със статистическите изследвания в тази област, респективно с таблиците за смъртност, разработвани периодично от държавната статистика. Ето такива, на пръв поглед малки и незначителни случки могат да се превърнат в ключ за по-ясно и достъпно разбиране на събитията от изминалите години.

Поглеждайки назад във времето, в периода след Втората световна война до 1990 г., критиките към отхвърлената тоталитарна система в голямата си част са правдиви и основателни. В същото време може да се обобщи, че лидерите на тоталитарния режим имаха известен респект към статистиката като държавна институция. Сега, гледайки портретите на ръководителите на държавната статистика в Информационния коридор на НСИ преди демократичните промени, мога да добавя, че начело на тази институция, с малки изключения, почти винаги са поставяни лица с безспорни качества на учени и добри администратори. По принцип те са притежатели на научни звания и автори на трудове в областта на статистиката и икономиката на страната. Следва да се допълни, че това са били и бяха (тези, които познавах) ярки личности, които винаги търсеха необходимия баланс между професионалните задължения и партийната принадлежност. Считам, че като цяло и в повечето случаи това им се отдаваше както на тях, така и на техните първи заместници²³.

В края на тази част от моето биографично есе ще насоча вниманието към една забележителна книга на проф. Дано Балевски със заглавие „Истината за развитието и използването на българската статистика в годините на командно-административната система“. Тя излиза от печат непосредствено след промените през 1989 г. и в известна степен добре илюстрира развитието на държавната статистика в годините след Втората световна война. Тази публикация е с обем около 70 страници и е издадена през 1990 г. от издателството и печатницата при ЦСУ в тираж 300 броя. Може да се каже, че това е един опит за катарзис чрез безпощаден разказ за случващото се в държавната статистика в продължение на 45 години, като определен акцент се поставя на периода 1984 - 1987 година. За да бъде по-ясен, авторът разделя своето повествование, започвайки със статистиката по време на управлението на Вълко Червенков, преминавайки последователно през управленията на Антон Югов, Тодор Живков, Станко Тодоров и Гриша Филипов. Считам, че тази книга е сериозен документ и съдържа в голяма степен реални факти за развитието на българската статистика през посочения период. Накратко, това е един разобличителен и на определени места гневен анализ за използването на държавната статистика и опитите да бъде контролирана през годините.

Тези мои разсъждения за разглеждания период са написани без желанието да демонизирам или още по-малко да величая съществуващия държавен строй преди 1990 година. Стремел съм се към обективност, лишена от пристрастия. Вероятно това се дължи и на факта, че никога не съм бил член и не съм споделял идеологията на определена партия

---

²³ За разглеждания период имената на заместник-председателите на държавната статистика, които помня, са: проф. Кирил Гатев, Амалия Христова, Станой Тасев, проф. Дано Балевски, д-р, а по-късно проф. Стоян Цветков.

както преди, така и сега. Не съм изпитвал такава потребност, защото винаги съм бил уверен, че това няма да ме направи по-добър в моята ежедневна работа, която харесвам, защото ми дава свобода на възгледите, както и възможност за безпристрастно изследване и анализ на заобикалящата ни действителност. Считам, че винаги негативното и позитивното се преплитат в обществото и във всеки човешки живот. Нашето място и съзнание трябва винаги да бъде посветено на позитивния аспект от развитието. Това означава, както ни учи една притча на нещо съвсем простичко и която малко перифразирам: *винаги да храним добрия вълк в нас, а лошият да бъде лишен от възможността да причинява злини.*

Не съм лишен от съзнанието, че нещо изпускам, за нещо не съм така добър, за да го видя и анализирам. Винаги обаче ще помня, че съм давал клетва пред знамето на България! Това съвсем не означава единствено и само усещането на *сляп* национализъм, тъй като за света, в който живеем, е необходимо да имаме и съзнанието за глобална идентичност, която се противопоставя на заплахите срещу бъдещото оцеляване на човешката цивилизация.

Следва продължение.